

ks. Jan Józef Janicki

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Zabytkowe organy w Polsce na znaczkach Poczty Polskiej

1. Manierystyczno-barokowe organy z franciszkańskiego kościoła Świętej Trójcy w Gdańsku

W dniu 3 czerwca 2018 roku Poczta Polska wprowadziła do obiegu znaczek pocztowy w formie bloku o wartości 6,80 zł, w emisji zatytułowanej *Zabytkowe organy w Polsce*¹. Na znaczku na tle wnętrza świątyni zostały przedstawione manierystyczno-barokowe organy franciszkańskiego kościoła Świętej Trójcy w Gdańsku.

Autorką projektu znaczka jest artystka Marzanna Dąbrowska, która zaprojektowała dwa poprzednie znaczki tej emisji (2016, 2017) oraz wydaną z tej okazji kopertę Pierwszego Dnia Obiegu (FDC). Znaczek wydrukowano techniką offsetową z suchym tłoczeniem na papierze fluorescencyjnym w nakładzie 100 tysięcy sztuk. Format znaczka to 51 × 79 mm, format bloku – 75 × 100 mm².

1. Rola znaczka w życiu społecznym

Znaczek pocztowy istniejący w kulturze europejskiej od roku 1840, pomimo istnienia w naszych czasach poczty elektronicznej i frankatury mechanicznej, spełnia w życiu ludzi i społeczeństw ciągle istotną i ważną rolę. Uważa się, że znaczek umożliwia wymianę myśli i wartości, przypomina dzieje państw i narodów oraz jest odbiciem aktualnych stosunków społecznych, ekonomicznych

---

¹ Jest to kontynuacja emisji pt. *Zabytkowe organy w Polsce*, którą Poczta Polska wydaje od roku 2016; por. J. J. Janicki, *Zabytkowe organy w Polsce na znaczkach Poczty Polskiej*, „Pro Musica Sacra” 14 (2016), s. 163–172; J. J. Janicki, *Zabytkowe organy w Polsce na znaczkach Poczty Polskiej*, „Pro Musica Sacra” 15 (2017), s. 261–267.

² Por. http://www.filatelistyka.poczta-polska.pl/sklep_pl/index.php5 (dostęp: 29.06.2018). W tej części niniejszego komunikatu autor wykorzystał wiele z tego, co napisał w dwóch artykułach rocznika „Pro Musica Sacra” w roku 2016 i 2017: por. jak wyżej, przypis nr 1.

oraz ustroju politycznego. Ze znaczka można odczytać i rozpoznać elementy duchowego dziedzictwa narodu, w tym też jego religijności czy stosunku do religii. Znaczek zwraca ponadto uwagę na postacie i doniosłe wydarzenia i jest w stanie wywołać głębokie przeżycia, a także wzruszenia u oglądających, które łączą ludzi i budują swoistą ludzką solidarność³. W zbiorach znaczków o tematyce patriotycznej i religijnej odzwierciedla się miłość do ojczyzny oraz wiara i miłość Kościoła, znajomość dziejów ojczystych oraz znajomość tradycji i dziejów Kościoła. Znaczki o tematyce religijnej pokazują „wszczepienie w długi łańcuch pokoleń dających autentyczne świadectwo o Bogu i Jego dziele zbawienia urzeczywistnionym w Jezusie Chrystusie”⁴.

Wszyscy, którzy zbierają i rozpowszechniają znaczki mające „bezpośredni związek z wartościami wiary i ją obwieszają”, stają się „apostołami, ponieważ dzisiaj ludzom, poszukującym i walczącym” wskazują na Boga, „źródło wszelkiego światła, najgłębszą przyczynę i centrum wszelkiego istnienia”, a równocześnie obwieszają wszystkim „orędzie o niezgłębionym bogactwie Chrystusa (Ef 3, 8)”⁵.

Jan Paweł II na audiencji dla organizatorów i uczestników Światowej Wystawy Filatelistyki „Italia '85” powiedział, że znaczek pocztowy należy

do wybitnego wyrazu sztuki, który sam przez się jest wymowną i znamienitą formą języka powszechnego. Znaczek pocztowy bowiem nie ogranicza się tylko do celów funkcjonalnych, lecz zmierza do osiągnięcia kwalifikowanych wyrazów piękna plastycznego. Co więcej, ma na celu budzenie szczególnego zainteresowania kulturalnego, kiedy odtwarza i ilustruje pomniki, wybitne dzieła, motywy świata przyrody albo upamiętnia wydarzenia i osobistości historyczne lub wybitne postaci tak kultury powszechnej, jak i historii narodów⁶.

Papież zwrócił uwagę, nie tylko filatelistów, na osobliwą formę ekspresywną, dzięki której

³ Por. J. J. Janicki, *Królowa Jadwiga w filatelistyce*, „Analecta Cracoviensia” 29 (1997), s. 519; W. Chrostowski, *Papież Pielgrzym. Jan Paweł II na znaczkach pocztowych świata 1978–1990*, Warszawa 1991, s. 10.

⁴ W. Chrostowski, *Filatelistyka – środkiem ewangelizacji współczesnego świata*, w: PZF, *Krajowa Wystawa Filatelistyczna „Totus Tuus – Kielce '91”*, Kielce 1991, s. 8.

⁵ Papież Paweł VI do uczestników IV Kongresu Światowej Federacji Stowarzyszeń Filatelistycznych Świętego Gabriela (wrzesień 1972), cyt. za: B. Michalak, *Archanioł Gabriel – patron pocztowców i Filatelistów*, „Filatelista” 50 (2003), s. 9.

⁶ Jan Paweł II, *Do filatelistów. Także znaczek pocztowy jest narzędziem pokoju* (28 października 1985), w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VIII, 2, 7–12.1985, Poznań 2004, s. 592.

filatelistyka staje się w ten sposób, okazynym, lecz skutecznym współczynnikiem informacji, wychowania i dialogu. Ileż orzędzi pożytecznych dla dobra wspólnego, dla zainteresowań kolekcjonerskich lub ile korzystnych informacji może być codziennie rzuconych w świat przez prosty znaczek pocztowy lub przez rysunek oraz zwięzły i sugestywny zwrot specjalnego ostemplowania! Można też stwierdzić, że doniosłą misję pokoju pełni to proste i zwykłe narzędzie łączności, związane z codzienną praktyką poczty⁷.

Święty Jan Paweł II, nie zatrzymując się na aspekcie „subtelnej przyjemności, połączonej z pasją zbierania i rozpoznawania znaczków oraz ich wartości ekonomicznej”, w dalszej części swego przemówienia do organizatorów i uczestników Światowej Wystawy Filatelistyki „Italia ‘85” (po francusku), stwierdził, iż

zbieranie i rozpoznawanie najrozmaitszych form, jakie przybierają znaczki pocztowe na przestrzeni czasów, pozwalają poznać różne strony życia ludzkiego i pamięci różnych narodów oraz ich kontakty. Znaczki przypominają różne okresy historii, przeszłej i współczesnej. Ukazują wybitne osobistości każdego narodu; uobecniają w pamięci obchodzone ważniejsze uroczystości, symbolizują szczególnie reprezentacyjne elementy należące do dziedzictwa przyrodniczego, artystycznego, naukowego, kulturowego, poprzez które ludzkie społeczeństwa mogą się coraz lepiej poznawać. (...) Religijne przekonania często odciskają swoje piętno na historii, na cywilizacji czy na sztuce i wychowują wybitnych ludzi. Przekonania religijne znajdują swój prawowity wyraz również na znaczkach pocztowych w bardzo wielu krajach⁸.

Na koniec papież skierował do wszystkich filatelistów apel, aby uświadamiali ludziom zainteresowanym zbieraniem znaczków cały sens ich zbiorów, aby poszerzali „ich pogląd na różnorakie aspekty relacji między ludźmi, na własną charakterystykę każdego kraju oraz na jego historię, która ciągle się dokonuje, a także i na ludzkie podstawowe wartości”⁹.

⁷ Jan Paweł II, *Do filatelistów*, dz. cyt., s. 592.

⁸ Jan Paweł II, *Do filatelistów*, dz. cyt., s. 593.

⁹ Zob. Jan Paweł II, *Do filatelistów*, s. 593. Ta część niniejszego komunikatu jest powtórzeniem tego, co autor napisał w dwóch artykułach rocznika „Pro Musica Sacra” w roku 2016 i 2017: por. jak wyżej, przypis nr 1.

2. Z historii organów

Organy, które instrukcja *Musicam sacram* o muzyce w świętej liturgii Świętej Kongregacji Obrzędów z 1967 roku określa jako „tradycyjny instrument muzyczny, którego brzmienie ceremoniom kościelnym dodaje majestatu, a umysły wiernych porusza do Boga i spraw niebieskich”¹⁰, pojawiły się w kościołach Europy w VII wieku na terenie Anglii. Papież święty Witalian I (657–672) pozwolił na używanie organów w liturgii w celu wspierania wspólnotowego śpiewu wiernych¹¹. Król Pepin Mały (†768) umieścił w kościele w Compiègne organy, które otrzymał od cesarza bizantyjskiego Konstantyna Koprnomosa. Karol Wielki (†814) polecił zbudować organy dla katedry w Akwizgranie (Aachen), wzorując się na otrzymanych od władcy arabskiego Harun-al-Raszyda. Od czasu, kiedy Giorgio Benevento z Wenecji zbudował w 825 roku organy dla cesarza Ludwika Pobożnego (†840), budownictwo organowe w Europie zaczęło się szybko rozwijać i rozpowszechniać. Wymownym tego świadectwem jest list papieża Jana VIII (872–882) do biskupa Frezyngi, w którym prosi on o przysłanie mu organów „wraz z dobrze przygotowanym organistą do ich obsługi”¹². Na przełomie VIII i IX wieku budowano organy niewielkich rozmiarów, tak że można je było przenosić (był to tzw. portatyw); składały się z 10 dużych klawiszy i 20 ołowianych piszczałek. W X wieku organy powiększono przez dodanie drugiej klawiatury i większej liczby piszczałek, tak aby służyły do podawania tonu przy śpiewie gregoriańskim, do podtrzymywania śpiewów podczas różnych procesji, a w czasie modlitw brewiarzowych (oficjum) pełniły rolę drugiego chóru¹³. Dzięki takim praktykom postępowało „usamodzielenie się” organów, których zaczęto używać podczas większych uroczystości, świąt i ważnych wydarzeń kościelnych, jak np. święcenia biskupie Brunona w katedrze w Kolonii w 953 roku. Mimo że jeszcze w XII wieku organy były technicznie instrumentem słabo rozwiniętym, to jednak podobały się zarówno wiernym, jak i duchowieństwu; wielu komentatorów tamtego czasu nie szczędziło pochwał pod adresem organów, a ich brzmienie porównywali oni do muzyki aniołów¹⁴. Te i inne świadectwa z tego okresu pokazują, że organy „włączały się” do liturgii,

¹⁰ Święta Kongregacja Obrzędów, Instrukcja *Musicam sacram* o muzyce w świętej liturgii, 5.03.1967, 62; zob. Instrukcja Episkopatu Polski o muzyce liturgicznej po Soborze Watykańskim II, 8.02.1979, 28.

¹¹ Por. T. Sinka, *Organy w liturgii Kościoła*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 51 (1998), s. 209; *Organy*, w: *Leksykon liturgii*, red. B. Nadolski, Poznań 2006, s. 1127.

¹² T. Sinka, *Organy w liturgii*, dz. cyt., s. 209.

¹³ Por. T. Sinka, *Organy w liturgii*, dz. cyt., s. 210; *Organy*, dz. cyt., s. 1127.

¹⁴ Por. T. Sinka, *Organy w liturgii*, dz. cyt., s. 210; *Organy*, dz. cyt., s. 1127.

a ich muzyka stawała się wyrazem radości duchowych ludu Bożego; organy „przejęły rolę starotestamentalnych instrumentów towarzyszącym śpiewom psalmów”¹⁵. Z biegiem lat i wieków udoskonalane organy stawały się instrumentem liturgicznym, umieszczanym w prezbiterium, w pobliżu ołtarza, aby lepiej mogły służyć sprawowanej liturgii i jej uczestnikom. Znaczący tej problematyki piszą:

wysoka sprawność techniczna organów barokowych oraz jakość ich brzmienia stwarzały zachętę dla kompozytorów, którzy tworzyli wówczas wspaniałe fugi, toccaty, preludia czy chorały. Komponowano również małe przygrywki nawiązujące do melodii gregoriańskich i pieśni kościelnych. (...) W kościele organy pomagały się modlić nie tylko wspólnym śpiewem, ale można było także medytować czy adorować Jezusa przy dźwiękach organów grających solo¹⁶.

Święty Pius X (1903–1914) w motu proprio *Tra le sollecitudini* (22 listopada 1903) pisał, że jakkolwiek „właściwą muzyką kościelną jest tylko sam śpiew, niemniej jednak dozwolony jest także śpiew z towarzyszeniem organów”; „ponieważ zaś śpiew powinien zawsze mieć pierwszeństwo, to organy i inne instrumenty powinny tylko po prostu podtrzymywać go, a nie zagłuszać”; „gra na organach (...) nie tylko powinna być wykonana wedle właściwości tego instrumentu, ale powinna nadto posiadać wszystkie zalety prawdziwej muzyki kościelnej”¹⁷.

Papież Pius XI (1922–1939) stwierdził, że organy to

właściwy instrument muzyczny w Kościele, przekazany przez pokolenia poprzednie, który dla dziwnej swej mocy i majestatu uznany został za godny zespolenia się z obrzędami liturgicznymi, by towarzyszyć śpiewowi, albo też gdy chór milczy, wygrywać piękne melodie¹⁸.

W encyklice *Musicae sacrae disciplina* o muzyce kościelnej papież Pius XII (1939–1958) napisał, że organy mają w świętych obrzędach pierwszeństwo przed wszystkimi innymi instrumentami.

---

¹⁵ T. Sinka, *Organy w liturgii*, dz. cyt., s. 211.

¹⁶ T. Sinka, *Organy w liturgii*, dz. cyt., s. 211.

¹⁷ Pius X, Motu proprio *Tra le sollecitudini* o muzyce świętej (22.11.1903), 15–16.18 (cyt. za: G. M. Suñol, *Zasady śpiewu gregoriańskiego*, tłum. M. Koziura, Poznań 1957, s. 222).

¹⁸ Pius XI, Konstytucja apostołska *Divini cultus sanctitatem* (20.12.1928), nr 8 (cyt. za: *Leksykon liturgii*, red. B. Nadolski, s. 1127; T. Sinka, *Organy w liturgii*, dz. cyt., s. 212; por. G. M. Suñol, *Zasady śpiewu...*, dz. cyt., s. 232).

Dźwięki ich bowiem nadzwyczaj harmonizują ze świętymi pieśniami i obrzędami, dodając im przedziwnej wspaniałości i przepychu. Wzniosłością (powagą) zaś swoją i słodyczą, organy wzruszają serca wiernych, napędzają je jakby niebiańską radością i mocno pociągają ku Bogu i rzeczom wyższym¹⁹.

Sobór Watykański II (1962–1965) w konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* (4 grudnia 1963) na temat organów powtórzył myśli papieża Piusa XII:

W Kościele łacińskim organy piszczałkowe należy mieć w wielkim poszanowaniu jako tradycyjny instrument muzyczny, którego brzmienie potęguje wzniosłość kościelnych obrzędów, a umysły wiernych porывa ku Bogu i rzeczywistości nadziemskiej (KL 120).

Na koniec tej krótkiej historii organów należy stwierdzić, że dotychczas organy zostały nazwane „instrumentem liturgicznym” jedynie w przedsochorowej instrukcji Świętej Kongregacji Obrzędów o muzyce sakralnej i liturgii z 1958 roku²⁰, w której zapisano: „Właściwym i uroczystym instrumentem liturgicznym Kościoła łacińskiego były i pozostają nadal organy klasyczne czyli piszczałkowe” (62). I dalej: „organy przeznaczone do użytku liturgicznego, choćby i małe, winny być artystycznie wykonane i zaopatrzone w te głosy, które są odpowiednie do użytku sakralnego. Zanim zaczną się ich używać, należy je poświęcić i pilnie strzec jako rzeczy święte” (63). W instrukcji czytamy ponadto: „Gra organowa towarzysząca czynnościom liturgicznym winna być starannie dostosowana do charakteru okresu lub dnia liturgicznego, do natury tych obrzędów, a także do ich poszczególnych części” (66).

Księga *Obrzędy błogosławieństw* zaleca, by „ze względu na ścisłe powiązanie organów z muzyką i śpiewem w czasie czynności liturgicznych i nabożeństw” pobłogosławić organy przez oddaniem ich do użytku liturgicznego. W uzasadnieniu tego obrzędu stwierdza się, iż organy „otaczane są w Kościele łacińskim szczególnym poszanowaniem, ponieważ organowy akompaniament śpiewu czy też sama

¹⁹ Pius XII, Encyklika *Musicae sacrae disciplina* o muzyce kościelnej (25.12.1955), cyt. za: G. M. Suñol, *Zasady śpiewu...*, dz. cyt., s. 256; por. T. Sinka, *Organy w liturgii*, dz. cyt., s. 213; *Organy*, dz. cyt., s. 1127.

²⁰ Święta Kongregacja Obrzędów, *Instrukcja o muzyce sakralnej i liturgii* (3.09.1958), nr 61–63.66 (cyt. za: T. Sinka, *Organy w liturgii*, dz. cyt., s. 213; I. Pawlak, *Organy – instrument liturgiczny*, „Liturgia Sacra” 1–2 (1996), s. 85.

muzyka organowa nadaje obrzędowi uroczysty charakter, potęguje uwielbienie Boga, sprzyja modlitwie ludu i wznosi dusze do Boga”²¹.

Znaczek w bloku i koperta *Pierwszego Dnia Obiegu* (FDC)²².

²¹ *Obrzęd błogosławieństwa organów w: Obrzędy błogosławieństw dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1994, s. 116. Modlitwa błogosławieństwa w końcowej części brzmi: „Prosimy Cię [Boże], pobłogosław + te organy, aby nasze hymny pochwalne jeszcze godniej brzmiały przed obliczem Twojego majestatu. Niech nasze uwielbienia i prośby, wspierane dźwiękiem organów, wznoszą się ku Tobie w doskonałej jedności. Przez Chrystusa, Pana naszego” (*Obrzęd błogosławieństwa organów*, dz. cyt., s. 121). W agendzie liturgicznej diecezji opolskiej druga część modlitwy poświęcenia organów brzmi: „W tej uroczystej chwili prosimy Cię [Boże]: pobłogosław + te organy, aby rozbrzmiewały ku Twojej chwale i aby porywały nasze serca ku Tobie. A jak wiele piszczałek łączy się w harmonijne akordy, tak pozwól i nam, członkom Twojego Kościoła, jednoczyć się we wzajemnej miłości braterskiej, abyśmy kiedyś mogli śpiewać wieczny hymn chwały przed Twoim Majestatem razem z aniołami i wszystkimi Świętymi. O to prosimy przez Chrystusa, Pana naszego (*Poświęcenie organów*, w: *Agenda liturgiczna diecezji opolskiej. Nabożeństwa, poświęcenia i błogosławieństwa*, Opole 1981, s. 430n).

²² Por. http://www.filatelistyka.poczta-polska.pl/sklep_pl/index.php5 (dostęp: 29.06.2018).

Bibliografia

- Chrostowski W., *Papież Pielgrzym. Jan Paweł II na znaczkach pocztowych świata 1978–1990*, Warszawa 1991.
- Chrostowski W., *Filatelistyka – środkiem ewangelizacji współczesnego świata*, w: PZF, *Krajowa Wystawa Filatelistyczna „Totus Tuus – Kielce’ 91”*, Kielce 1991.
- Instrukcja Episkopatu Polski o muzyce liturgicznej po Soborze Watykańskim II 8.02.1979, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 34 (1981) nr 3, s. 141–148.
- Janicki J. J., *Królowa Jadwiga w filatelistyce*, „Analecta Cracoviensia” 29 (1997), s. 519–552.
- Jan Paweł II, *Do filatelistów. Także znaczek pocztowy jest narzędziem pokoju* (28.10.1985), w: Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie*, VIII, 2, 7–12.1985, Poznań 2004, s. 592.
- Organy*, w: *Leksykon liturgii*, red. B. Nadolski, Poznań 2006, s. 1126–1128.
- Paweł VI, *Przemówienie do uczestników IV Kongresu Światowej Federacji Stowarzyszeń Filatelistycznych Świętego Gabriela* (wrzesień 1972) w: B. Michałak, *Archanioł Gabriel – patron pocztowców i filatelistów*, „Filatelista” 50 (2003), s. 9.
- Pawlak I., *Organy – instrument liturgiczny*, „Liturgia Sacra” 1–2 (1996), s. 79–85.

- Pius X, motu proprio *Tra le sollecitudini* o muzyce świętej (22.11.1903), 15–16.18 (tłum. w: G. M. Suñol, *Zasady śpiewu gregoriańskiego*, tłum. M. Koziura, Poznań 1957, s. 213–225).
- Pius XI, konstytucja apostolska *Divini cultus sanctitatem* (20.12.1928), nr 8, tłum. w: *Organy*, w: *Leksykon liturgii*, red. B. Nadolski, s. 1127.
- Pius XII, encyklika *Musicae sacrae disciplina* o muzyce kościelnej (25.12.1955), tłum. w: G. M. Suñol, *Zasady śpiewu gregoriańskiego*, tłum. M. Koziura, s. 242–262).
- Sinka T., *Organy w liturgii Kościoła*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 51 (1998), s. 209–214.
- Święta Kongregacja Obrzędów, Instrukcja *Musicam sacram* o muzyce w świętej liturgii, (5.03.1967), 62.